

Anker Weidich

Grev Moltkes Universitetet tilhørende Mineralogiske Museum

Greverne Moltke's betydning for dansk geologi

Et 150 års minde

af

AXEL GARBOE

Abstract

In the year 1810 the Count JOACHIM GODSKE MOLTKE (1746–1818), the distinguished Danish Statesman, who was deeply interested in the progress of science, bestowed upon the University of Copenhagen his late fathers, Count ADAM GOTTLÖB MOLTKE'S (1710–1792) rich and outstanding mineralogical collections and a considerable dotation which made it possible to establish at the University a special post as professor of mineralogy. The Mineralogical Museum of the University, therefore, in 1810 got the official name: "Grev Moltkes Universitetet tilhørende Mineralogiske Museum". The first professor mineralogiae was GREGERS WAD (1755–1832).

A short outline of the history of the University-Museum before and after 1810 is given in this paper as background for the evolution until now and in memory of the Count JOACHIM GODSKE MOLTKE and his dotation in the year 1810.

I år, 1960, kan Universitetets Mineralogisk-Geologiske Institut, Mineralogisk Museum, København (»Grev Moltkes Universitetet tilhørende Mineralogiske Museum«) fejre 150-års jubilæum for sin selvstændiggørelse, takket være lensgreve til Bregentved JOACHIM GODSKE MOLTKE'S stiftede gave af 28. januar 1810.

Mineralogisk Museum, Universitetets Mineralogisk-Geologiske Institut, således som det er idag, har en lang forhistorie, der skal ganske kort skizzes som baggrund for, hvad der skete i 1810.

Den første svage begyndelse til et naturhistorisk Universitetsmuseum møder man i året 1657, da der på den medicinske professor THOMAS BARTHOLIN'S initiativ indrettedes en lille samling af anatomiske præparater og naturalier, også mineraler, af medicinsk betydning, i datidens anatomiske institut (*Theatrum anatomicum*) på Frue Plads. Det var et »Museum« til brug især ved de medicinske studenters undervisning. Ved den store ildebrand i København 1728 gik samlingen totalt tilgrunde. Brudstykker af den mindetavle, som THOMAS BARTHOLIN lod opsætte i 1657 til minde om det første Universitetsmuseums åbning, blev i 1905 fremdraget af zoologen HERLUF WINGE og i 1916 — 300-året for THOMAS

BARTHOLIN's fødsel — restaureret og opsat i Universitetets port ud til Frue Plads. Herfra er den senere fjernet, men er nu genopsat i det nye zoologiske centralinstitut.

I løbet af det 18. århundrede voksede behovet for et særligt naturvidenskabeligt museum og undervisningscentrum med praktiske formål; rigets naturprodukter, også mineralerne, skulle kendes og udnyttes. Disse strømninger mødte kun liden forståelse fra Universitetets side. På initiativ af ledende mænd uden for dette, deriblandt kong FREDERIK d. V's initiativrige minister grev A. G. MOLTKE, oprettedes derfor i 1759 det såkaldte »Natural-Husholdningscabinet på Charlottenborg«, et institut med praktiske formål, der skulle varetages af to professorer, som ligestilledes med Universitetets professorer. Der grundlagdes en naturhistorisk samling, som hurtigt voksede og blev af større værdi end Universitetets samtidigt hermed bestående ubetydelige og forsømte naturaliekabinet. Grev A. G. MOLTKE, Bregentved, blev Charlottenborg-Institutets præses.

Charlottenborg-Institutets levetid blev kun kort, idet STRUENSEE som led i sine reformplaner for Universitetet året før han blev styrtet og henrettet bestemte (6. marts 1771), at »Etablissemnet for Naturhistorie og Økonomi« på Charlottenborg med dets betydelige naturhistoriske samlinger skulle forenes med Universitetet. Inden for dets rammer var der i 1765 sket det, at MORTEN THRANE BRÜNNICH (1737–1823) var bleven ekstraordinær *professor historiæ naturalis et oeconomiae*, altså en stilling der kunne jævnstilles med Charlottenborg-institutets professorers virksomhed. Men BRÜNNICH kunne ikke begynde sin universitetsvirksomhed førend i 1769, da han vendte tilbage fra en 4-årig studierejse i udlandet. Han var forøvrigt en dygtig naturvidenskabsmand, og under hans ledelse udvikledes Universitetets mineralogiske og dermed forenede zoologiske samling i betydelig grad. I året 1772 fik BRÜNNICH åbnet et efter datidens forhold ikke ubetydeligt naturhistorisk Universitetsmuseum i den endnu eksisterende gamle Kommunitetsbygning på Nørregade. De betydelige mineralsamlinger, som hovedsagelig var tilvejebragt af BRÜNNICH på hans rejser, var opstillet »i saadan Orden, at ethvert Riges, betydelig Landstræknings eller Øes Produkter haves for sig samlede i en systematisk Orden, saa at Øiet paa eengang kan gjøre sig kiendt med det Lands Mineralier, som man søger. Forsteningerne ere efter Dyre- og Plantesystemet ordnede«. I dette museum indgik Charlottenborgsamlingen.

BRÜNNICH fik desværre ikke lov til at arbejde til stadighed i naturvidenskabens og Universitetsmuseets tjeneste, idet regeringen i flere perioder benyttede ham i det norske bjergværksvæsens, især Kongsberg Sølvværkets, tjeneste. I 1789 blev BRÜNNICH til sin store sorg nødt til at forlade sit professorat og museet i København for at overtage en ledende stilling (»Oberberghauptmand«) i Kongsberg, hvor der stadig var store økonomiske vanskeligheder at overvinde. Naturvidenskabens stilling ved Universitetet var dermed i høj grad forringet. Ganske vist var en ung mand, GREGERS WAD (1755–1832) udset til at skulle fortsætte i BRÜNNICH's sted, men WAD skulle først kvalificere sig til stillingen ved studier i udlandet, og imidlertid lå den naturhistoriske undervisning ved Universitetet praktisk talt stille.

Fig. 1. Lensgreve JOACHIM GODSKE MOLTKE (1746–1818).
Malet af JENS JUEL 1796.
Kopi i Mineralogisk Museum (KAREN CALLISEN fot.).

Det er forståeligt, at man i naturvidenskabeligt interesserede kredse betragtede denne udvikling med megen bekymring. Væsentligt på initiativ af lægen og veterinæren PETER CHRISTIAN ABILDGAARD (1740—1801), der var stærkt mineralogisk interesseret (i året 1800 beskrev han som den første Kryolith), stiftedes derfor i 1789 det såkaldte »Naturhistorie-Selskab«. Dette skulle varetage de videnskabelige og undervisningsmæssige opgaver, som Universitetet på det tidspunkt ikke magtede. Der skulle bl. a. holdes forelæsninger, afholdes eksamen og oprettes et museum. Man begyndte med stor energi, men det viste sig hurtigt, at opgaverne oversteg et privat selskabs kræfter.

Alt ialt så det mørkt ud for naturvidenskaben i Danmark, da det 18. århundrede var ved at rinde ud. Et lyspunkt var det, at GREGERS WAD var vendt tilbage fra sin udenlandsrejse og i 1795 var bleven ansat som ekstraordinær professor i naturhistorien (d. v. s. zoologi og mineralogi). Men det til hans professorat knyttede museum arbejdede under meget trange økonomiske kår, og selvom professor WAD udførte et godt arbejde inden for sine muligheds grænser, manglede der meget i, at forholdene for naturstudiet ved Københavns Universitet var tilfredsstillende.

Her kommer nu lensgreve til Bregentved, Geheime-Statsminister JOACHIM GODSKE MOLTKE (1746—1818) ind i billedet.

Hans fader, den foran nævnte grev ADAM GOTTLÖB MOLTKE (1710—1792) var en af det 18. århundredes store privatsamlere af naturalier, især mineraler. Om grev ADAM GOTTLÖB MOLTKE's naturaliesamling skriver professor BRÜNNICH, at den »eier i det hele saadan Fuldkommenhed, at den fyldestgør Kienderes Øie indtil Beundring«. Efter tidens smag indeholdt samlingen bl. a. talrige pragtfulde »Coquiller« d. v. s. Konkyljer. Men også mineralriget var fyldigt repræsenteret med en mængde pragtstykker. Greven tillod »alle Kiendere og Elskere af saadanne Samlinger« at tage hans museum i øjesyn.

Grev A. G. MOLTKE's søn, grev J. G. MOLTKE var ikke selv samler; men han havde en levende interesse for naturstudiets udvikling i Danmark og ønskede at bidrage til at give det gode arbejdsmuligheder ved Universitetet. Den 28. Januar 1810 fremkom grev J. G. MOLTKE med et »Forslag til Anvendelsen af Greve ADAM GOTTLÖB MOLTKE'S Naturalie Samling for Kjøbenhavns Universitet«. Heri skriver han: »Ved lang Erfaring overbevist om naturhistoriske Kundskabers fortrinlige Nytte, saavel for Borgerne i Almindelighed, som i Særdeleshed for Statens Embedsmænd, og forvisset om, at Universitetet i enhver Henseende er det meest passende Sted til disse Kundskabers Udbredelse i mit Fædreland, har jeg troet at kunne bidrage til dette Studiums Fremme ved Universitetet paa følgende Maade ...«

Grev J. G. MOLTKE skænkede Universitetet den A. G. MOLTKE'ske naturaliesamling, som henstod i en pavillon ved Amalienborg, »og da Universitetet allerede selv eier en Samling af naturhistoriske Gjenstande, tilbyder jeg mig, for at give benævnte Greve A. G. MOLTKE'S Naturalie-cabinet den størst muelige Fuldstændighed og Brugbarhed, og derved tillige at anledige begge Samlingers Forbindelse til et desto nyttigere

Heelt, for Betaling i rede Penge, anslaaet efter Sagkyndige Mænds Vurdering, at modtage til Indlemmelse i og Completering af sidstmeldte Cabinet alle de i Universitetets Samling værende Species og Stykker, som maatte savnes i min Faders Cabinet«. Giveren tænkte sig, at samlingen skulle »forblive en særskilt Samling og til Erindring om min salig Fader, af hvilken den er samlet, kaldes Geheimeraad Greve ADAM GOTTLÖB MOLTKE'S Naturaliesamling«. Købesummen for Universitetets naturhistoriske samlinger skulle hensættes som et fond »til Gavn for det naturhistoriske Studium ved Universitetet«. Desuden skænkede grev J. G. MOLTKE 200 rigsdaler årlig af Bregentved gods' indkomster til Museets drift og forøgelse samt stillede andre 200 rigsdaler årlig til Universitetets rådighed som honorar (»gratiale«) til den eller de professorer, der holdt naturhistoriske forelæsninger, og som ved et akademisk års slutning skriftligt dokumenterede, at disse var holdt i årets løb.

Ved den J. G. MOLTKE'ske donation som undertegnedes af kong FREDERIK d. VI d. 13. april 1810, blev der tilvejebragt de økonomiske betingelser for et naturvidenskabeligt Universitetsmuseums bedre trivsel, og der blev givet naturstudiet ved Universitetet betydeligt forbedrede og udvidede arbejdsmuligheder. De betydelige pengesummer, der stilledes til rådighed, muliggjorde at dele WAD's hidtilværende professorat, der som nævnt omfattede både zoologi og mineralogi, i to professorater, således at zoologi og mineralogi (geologi) fik hver sit. GREGERS WAD blev Universitetets første *professor mineralogiæ* samt bestyrer af »Grev Moltkes Universitetet tilhørende Mineralogiske Museum«, som den officielle betegnelse for den mineralogiske afdeling af Universitetsmuseet blev, medens den zoologiske samling fortsatte under ledelse af en *professor zoologiæ*. Den første af disse sidstnævnte var JENS RATKE, der dog allerede i 1813 forflyttedes til det ny oprettede Universitet i Oslo og forblev i Norge efter rigsadskillelsen i 1814. RATKE efterfulgtes af JOHANNES REINHARDT, som også har en plads i dansk geologis historie og forøvrigt var chef for datidens andet naturhistoriske museum i København, »Det kongelige naturhistoriske Museum«. Ved JOHNS REINHARDT's død i 1845 blev JAPETUS STEENSTRUP (f. 1813) *professor zoologiæ* ved Københavns Universitet, og i nært samarbejde med *professor mineralogiæ* G. FORCHHAMMER (f. 1794) arbejdede han for at få det Kgl. naturhistoriske Museum forenet med Universitetsmuseet, hvilket efter mange vanskeligheder og stridigheder fuldførtes ved museumsloven af 29. december 1862. Det zoologiske museum fortsat havde lokaler i kommunitsbygningen, indtil det nuværende mineralogiske museum på Østervoldgade blev taget i brug i 1893, stadig med det officielle navn: »Grev Moltkes Universitetet tilhørende Mineralogiske Museum«.

Den storstilede MOLTKE'ske gave i 1810, som senere forøgedes ved fundats af 7. januar 1845, er et afgørende vejskel i Universitetets Mineralogiske Museums historie og fortjener derfor at mindes med tak i 150-året.

Så længe som grev J. G. MOLTKE levede, omfattede han dansk geologisk forskning med levende interesse. Således udsatte han i 1816 en ærespris

på 350 Rdlr. for besvarelsen af opgaven: »Hvilke Overgangs bjerge findes der i Norge?« Betegnende nok indkom der ingen besvarelse af opgaven, førend KEILHAU i 1826 skrev sit arbejde »Om Overgangs dannelsen i Omegnen af Christiania«. Københavns Universitet holdt sørgefest den 17. december 1818 »til Velgjøreren Grev JOACHIM GODSKE MOLTKE's Minde«. På varig måde knyttede senere (i 1840'erne) JAPETUS STEENSTRUP grev MOLTKE's navn til den smukke Fakseforstening *Moltkia Isis*.

Med den MOLTKE'ske donation var alle hindringer — både de museums-mæssige og de videnskabelige — naturligvis ikke ryddet af vejen. Museet på Nørregade led under pladsmangel, hvortil kom, at det engelske bombardement i 1807 gjorde museumsforholdene særlig vanskelige. Ganske vist var selve museumsbygningen ikke bleven ødelagt, men havde dog lidt meget, og samlingen måtte opbevares midlertidigt på bedst mulig måde. Det kneb ligefrem med at skaffe plads til den MOLTKE'ske samling, og bestemmelsen om, at den skulle holdes som en særskilt samling, voldte også vanskeligheder.

Med hensyn til den videnskabelige side af sagen gjorde udskillelsen af et eget mineralogisk professorat ingen større forandring i begyndelsen. Professor WAD var ingen betydelig videnskabsmand; helst »syslede« han med sit museum. Først da GREGERS WAD i 1832 efterfulgtes af G. FORCHHAMMER (1794–1865), kom der stærk udvikling i det geologisk-mineralogiske studium og i museumsudviklingen. Under FORCHHAMMER's ledelse voksede »Grev Moltkes Universitetet tilhørende Mineralogiske Museum« i kamp med pladsmangel og andre vanskeligheder til den førende samling, som i sig efterhånden optog alle de offentlige og private mineralsamlinger af værdi. Som et resultat af udviklingen og stadig fremhjulpet af de MOLTKE'ske pengemidler, blev professor WAD's museum på Nørregade efterhånden afløst af et langt mere omfattende og levende geologisk-mineralogisk arbejdsinstitut. Men igennem alt dette har det MOLTKE'ske navn med rette fulgt samlingen som officiel betegnelse jævnsides med den i nutiden mere dækkende betegnelse: Universitetets Mineralogiske og Geologiske Institut.

Det grevelige MOLTKE'ske navn er også i nyere tid knyttet til dansk geologi. Det var således lensgreve A. W. MOLTKE, Bregentved, der i december 1841 sendte professor FORCHHAMMER en kasse med bjergartsprøver fra åskrænten i Skovhusvænget ved Lellinge, nær Køge, og derved henledte geologernes opmærksomhed på, at der findes faststående Grønsand i denne egn. Det var et betydningsfuldt fund, der fik vidtrækkende betydning både inden for den videnskabelige Danmarksgeologi og for praktiske spørgsmål. På det tidpunkt kendte man kun det bornholmske Grønsand. FORCHHAMMER regnede, ud fra sit kendskab til England, i begyndelsen dette for samtidigt med Lellinge-Grønsandet og ældre end Skrivekridtet. Nogle år senere, i 1847, placerede han imidlertid begge Grønsandsaflejringer over Skrivekridtet og fastholdt denne opfattelse lige til sin død, skønt de to Grønsandsaflejringer er af vidt forskellig geologisk alder.

I praktisk henseende fik påvisningen af Grønsand i Køgeegnen stor

Kr. Skou fot.

Fig. 2. Grevskabet Bregentved havde ejendomsret til en del af Fakse Kalkbrud. Fornylig er der fremdraget en skelsten fra bruddet i Grev ADAM GOTTLÖB MOLTKE's tid. Professor ALFRED ROSENKRANTZ har henledt min opmærksomhed herpå, hvorfor jeg takker. — Det kan også nævnes, at der i Bregentved Slotspark findes en mindesten af Faksekalk, rejst af A. G. MOLTKE i taknemmelig erindring om kong FREDERIK den V, der skænkede ham Bregentved som anerkendelse af hans gode statstjeneste.

betydning, idet professor FORCHHAMMER derved bestyrkedes i sine overvejelser vedrørende mulighederne for at kunne foretage en artesisk boring ned til stærkt vandførende Grønsandlag, som formodedes at kunne påtræffes i Københavns undergrund, når Skrivekridtet var gennemboret. Med et sådant boreforetagende var Videnskabernes Selskab i København igang siden 1831 på Nyholm (Orlogsværftet), dog uden at Grønsandet blev nået, inden boringen måtte standse i 1848. Efterhånden ændrede FORCHHAMMER sin opfattelse og antog, at der over Skrivekridtet fandtes en anden, yngre, Grønsanddannelse med stærk vandføring. Det var denne yngre Grønsanddannelse, der kom i dagen ved Lellinge, og da Københavns Kommunes borerer tæt vest for København under ledelse af ingeniør L. A. COLDING gav rigeligt vand, mente FORCHHAMMER fejlagtigt, at man havde truffet det vandførende øvre Grønsand. Støttet til FORCHHAMMER's teori fik København således i 1859 sit første artesiske vandværk. Man kan sige, at begyndelsen på en måde skete den decemberdag i 1841, da lensgreve A. W. MOLTKE sendte professor FORCHHAMMER og Universitetsmuseet på Nørregade en kasse bjergartsprøver fra Skovhusvænget ved Lellinge.

Således slynger navnet MOLTKE sig ud og ind i dansk geologisk historie.

LITTERATUR

- CALLISEN, KAREN, 1945: Til Mineralogisk Museums Historie (Meddelelser fra Dansk Geologisk Forening 10, 507 f.).
- CLEMMENSEN, C. A., 1934: Faxe Kalkbrud gennem 50 Aar.
- GARBOE, AXEL, 1959: Geologiens Historie i Danmark bd. 1. (Bd. 2 under udgivelse).
- MATZEN, HENNING, 1879: Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479-1879, II, 263 f.
- SPÄRCK, RAGNAR, 1945: Zoologisk Museum i København gennem tre Aarhundreder (Universitetsprogram).